

Vägledning för tillämpning av kulturmiljölagen

Fornlämningsförklaring

enligt 2 kap. 1 a § kulturmiljölagen

Riksantikvarieämbetet
Box 5405
SE-114 84 Stockholm
Tel 08-5191 80 00
www.raa.se
registrator@raa.se

Riksantikvarieämbetet 2016.

Vägledning för tillämpning av kulturmiljölagen/Fornlämningsförklaring enligt 2 kap. 1 a § kulturmiljölagen.

Omslag: Milstolpe, RAÄ-nummer Björnlunda 80:1. Foto: Eva Skyllberg.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.

Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se/>.

Innehåll

■ 1	Fornlämningsförklaring	4
2	Processen för fornlämningsförklaring	5
2.1	Lämningar som kan fornlämningsförklaras	5
2.2	1850-gränsen.....	7
2.3	Enstaka lämning eller flera lämningar	7
2.4	Beskrivning av lämningen och fältbesiktning	8
2.5	Underrättelse till fastighetsägare.....	9
2.6	Bedömning av lämningens kulturhistoriska värde	9
2.7	Beslut	10
2.8	Anmälan till FMIS	11

1. Fornlämningsförklaring

Bestämmelsen om fornlämningsförklaring infördes den 1 januari 2014 i och med att den nya kulturmiljölagen (1988:950) (KML) trädde i kraft. En viktig ändring i lagen var att fornlämningar endast utgörs av lämningar som tillkommit före 1850. Vissa yngre lämningar som tidigare varit skyddade kom däri-genom att förlora sitt skydd som fornlämningar. Syftet med fornlämnings-förklaring är att skydda lämningar som är kulturhistoriskt värdefulla men tillkomna 1850 eller senare, och därmed inte omfattas av det automatiska fornlämnings-skyddet i 2 kap. 1 § KML.¹

De typer av lämningar som har förlorat sin status som fornlämningar kan till exempel vara vissa fartygslämningar, milstolpar och kolerakyrkogårdar. Det finns också andra yngre lämningar som inte tidigare varit skyddade men som har höga kulturhistoriska värden och där det finns en önskan om ett långsiktigt bevarande. Det kan gälla exempelvis vissa industrilämningar och militära lämningar.

1. Kulturmiljöns mångfald. Regeringens proposition 2012/13:96, sid. 48.

2. Processen för fornlämningsförklaring

Det är länsstyrelsen som initierar frågor om fornlämningsförklaring. Ett förslag eller tips kan ha inkommit från någon annan, till exempel allmänheten. Länsstyrelsen är dock inte skyldig att initiera en fornlämningsförklaring om ett sådant förslag kommit in utan kan meddela förslagsställaren, med eller utan motivering, att man inte avser att inleda en sådan process.

2.1 Lämningar som kan fornlämningsförklaras

Länsstyrelsen kan fatta beslut om fornlämningsförklaring för lämningar som kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt för fartyg som förlist 1850 eller senare. Det gäller enligt 2 kap. 1 a § kulturmiljölagen. De lämningar som kan bli fornlämningsförklarade är de som uppfyller de övergripande rekvisiten och inryms i kategoriuppräknningen i 2 kap. 1 § andra stycket 1–8 samt tredje stycket KML.²

Länsstyrelsen ska även bedöma om det finns särskilda skäl att fornlämningsförklara lämningen, det vill säga att lämningen har ett högt kulturhistoriskt värde.³ Regeringen exemplifierar i propositionen inför lagändringen att de särskilda skälen kan vara att lämningen ingår i ett betydelsefullt kulturhistoriskt sammanhang eller att lämningen kan ge viktig kunskap som kompletterar skriftliga källor.⁴

Länsstyrelsen kan alltså fatta beslut om fornlämningsförklaring för lämningar som

- dels uppfyller rekvisiten forna tider, äldre tiders bruk och varaktigt övergiven
- dels inryms i kategoriuppräknningen i 2 kap. 1 § andra stycket 1–8 och tredje stycket KML
- dels kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt fartyg som förlist 1850 eller senare
- dels bedöms ha ett högt kulturhistoriskt värde.

2. 2 § föreskrifter om fornlämningsförklaring.

3. 2 § 2 föreskrifter om fornlämningsförklaring.

4. *Kulturmiljöns mångfald*. Regeringens proposition 2012/13:96, sid. 48.

Utgångspunkten är att de lämningar som kan fornlämningsförklaras främst är sådana som tidigare fått ett skydd som fornlämning enligt kulturmiljölagen men som i och med årtalsgränsen nu faller utanför det automatiska skyddet. Länsstyrelsen måste i varje enskilt fall bedöma om lagens rekvisit är uppfyllda.

Rekvisitet *forna tider* är ett kronologiskt kriterium och avsikten är att tolka tidsdimensionen flexibelt. I regeringens proposition *Kulturmiljöns mångfald* anges att rekvisitet forna tider innefattar ”ett tolkningsutrymme som medger en differentierad syn på vilken ålder som svarar mot olika kategorier av lämningar. [...] I fråga om en lämning som kan antas ha tillkommit 1850 eller senare är det särskilt angeläget att bedöma om det verkligen finns skäl att anse att denna har tillkommit under vad som kan betraktas som forna tider.”⁵

Rekvisitet *äldre tiders bruk* avser att lämningen ska representera en metod, en teknik eller ett brukningssätt som inte längre är gängse. Exempelvis småindustrier och kvarnar som drivits med elkraft anses inte uppfylla rekvisitet och kan därmed inte fornlämningsförklaras.

Även rekvisitet *varaktigt övergiven* måste vara uppfyllt för att en lämning ska kunna fornlämningsförklaras. Detta innebär att lämningen inte får vara i bruk, och för till exempel olika typer av bebyggelselämningar, såsom fäbodrar och lägenhetsbebyggelser, gäller att inga byggnader får stå kvar eller användas och inga nya byggnader får ha uppförts på lämningen.

Av lämningstypslistan framgår vilka lämningar som *aldrig* kan bedömas uppfylla rekvisiten. Dessa är depåfynd, fornlämningsliknande bildning, fornlämningsliknande lämning, fyndplats, fyndsamling, förlisningsuppgift, järnväg (som är ett egenskapsvärde under lämningstypen färdväg), kraftindustri, plats med tradition, slagfält, trälfäste/nätfäste, byggnad annan, byggnadsminne, hembygdsgård och statligt byggnadsminne.

Anledningarna till att dessa inte kan fornlämningsförklaras är av olika slag. Lämningstyperna depåfynd, fyndplats och fyndsamling kan aldrig bedömas som fornlämning utan fynden ska behandlas enligt 3–5 §§ KML, det vill säga med inlösen och hittelön under vissa omständigheter. Fornlämningsliknande bildningar och lämningar är sådant som kan misstas för fornlämningar men utgörs av till exempel skräphögar eller naturliga kullar. Både förlisningsuppgift och trälfäste/nätfäste innebär att det finns uppgifter om en möjlig lämning men den är inte bekräftad. Varken järnväg eller kraftindustri uppfyller rekvisitet äldre tiders bruk utan är högst aktuella företeelser idag. Lämningstyperna plats med tradition och slagfält (slagfält som har tillkommit 1850 eller senare existerar inte heller) finns inte med i uppräknningen av kategorier i 1 § KML, och lämningstyperna byggnad annan, byggnadsminne, hembygdsgård

5. *Kulturmiljöns mångfald*. Regeringens proposition 2012/13:96, sid. 46.

och statligt byggnadsminne avser stående byggnader och dessa kan aldrig bedömas som fornlämningar.

2.2 1850-gränsen

Den lämning som ska fornlämningsförklaras måste kunna antas vara tillkommen år 1850 eller senare. För fartygslämningar gäller att fartyget kan antas ha förlist 1850 eller senare för att komma ifråga för fornlämningsförklaring. Om det under processens gång blir tydligt att lämningen tillkommit eller fartyget förlist *före* 1850, kan processen avbrytas, eftersom lämningen är en fornlämning enligt 2 kap. 1 § KML om samtliga rekvisit är uppfyllda. Om detta innebär en förändrad antikvarisk bedömning för en lämning som registrerats i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS), bör en ändringsanmälan skickas till FMIS. (Se vidare avsnitt 2.9 *Anmälan till FMIS*.)

Det räcker att länsstyrelsen antar att lämningen tillkommit 1850 eller senare, det behöver alltså inte vara en exakt datering av tillkomsttiden. I de fall det inte går att anta att tillkomsttiden är före eller efter 1850, kan länsstyrelsen använda sig av den rekommendation för antikvarisk bedömning som finns i lämningstypslistan. Den innebär en "sannolikhetsdatering". Exempelvis är den rekommenderade antikvariska bedömningen för en kolbotten efter resmila *Övrig kulturbistorisk lämning*, grundat på antagandet att de flesta kolbottnar i landet har tillkommit 1850 eller senare. Då kan länsstyrelsen alltså gå vidare till nästa steg i utredningen om en eventuell fornlämningsförklaring. Om rekommendationen för en lämning i stället är *Fornlämning* till exempel för en lämning efter en tegelindustri, grundar den sig på antagandet att de flesta befintliga lämningar efter tegelindustrier har tillkommit *före* 1850. Länsstyrelsen kan i det fallet nöja sig med den rekommenderade antikvariska bedömningen och avsluta utredningen om fornlämningsförklaring.

En rekommenderad antikvarisk bedömning enligt lämningstypslistan kan dock alltid ifrågasättas. Därför rekommenderar Riksantikvarieämbetet att länsstyrelsen under processen inför en eventuell fornlämningsförklaring gör en utredning för att om möjligt fastställa tillkomsttiden.

2.3 Enstaka lämning eller flera lämningar

En enstaka lämning är en lämning som kan utgöras av en enkel lämningstyp, till exempel lämningstypen *stridsvärn*, eller en sammansatt lämningstyp, till exempel ett *område med fartygslämningar*, ett *område med militära anläggningar* eller ett *småindustriområde*. Ett beslut kan alltså gälla både en enkel lämningstyp och en sammansatt. Av lämningstypslistan framgår vilka lämningstyper som är enkla och vilka som är sammansatta.

Ett beslut kan också avse flera lämningar, till exempel de milstolpar i länet som tillkommit 1850 eller senare. Beslutet får dock inte vara ett generellt beslut av typen ”alla milstolpar i länet som är yngre än från 1850” utan måste ange exakt de specifika milstolpar som avses. Ett beslut kan även avse flera olika typer av lämningar, exempelvis ett antal lämningar kring ett vattendrag. Det kan handla om ett par flottningsanläggningar, en bro och en kvarn, eller så kan ett och samma beslut avse till exempel lämningar efter två backstugor och ett torp tillsammans med en naturbildning med tradition.

2.4 Beskrivning av lämningen och fältbesiktning

Inför en fornlämningsförklaring ska lämningen beskrivas, och länsstyrelsen behöver förvissa sig om att det fortfarande finns en lämning på platsen. Det gäller särskilt för tidigare registrerade lämningar. En fältbesiktning kan därför behöva göras tidigt i processen.

För lämningar som är registrerade i FMIS har vanligen en fältbesiktning gjorts tidigare, men länsstyrelsen kan behöva kontrollera att lämningen fortfarande finns kvar samt att geometrin stämmer, det vill säga att läget och utbredningen för lämningen stämmer med vad som framgår i FMIS. I vissa fall kan det räcka att kontrollera läget i jämförelse med annat kartmaterial, till exempel de terrängskuggnings- och terränglutningskartor (så kallad laser-data) som finns i FMIS och nås genom Fornsök. Vid fältbesiktningen kontrollerar länsstyrelsen även om beskrivningen av lämningen behöver göras om eller kompletteras, samt kontrollerar lämningens skador och bevarandegrad.

Om ärendet gäller en fartyglämning finns i allmänhet ingen möjlighet för länsstyrelsen att själv göra besiktningen, utan länsstyrelsen kan i stället avsätta medel för en utredning som görs av en arkeologisk undersökare. För fartyg som ligger på stort djup finns olika tekniska hjälpmedel för att filma fartyget, till exempel en så kallad ROV (Remotely Operated Underwater Vehicle). Besiktningen kan naturligtvis göras på länsstyrelsens uppdrag för alla typer av lämningar.

Om ärendet gäller en lämning som inte är registrerad i FMIS måste lämningen besökas i fält. En beskrivning ska upprättas och position och utbredning registreras, de sistnämnda helst digitalt i shape-format. En analog positions- och utbredningsbestämning är möjlig och görs då på ortofoto eller på en kopia av Fastighetskartan i skala 1:10 000, 1:12 500 eller 1:20 000. (Se vidare avsnitt 2.9 *Anmälan till FMIS*.)

Beskrivningen av lämningen ska göras i enlighet med praxis i FMIS. Vissa beskrivningar i FMIS kan vara av mycket låg kvalitet, eller mycket kortfattade och översiktliga. I dessa fall kan en mer detaljerad beskrivning behöva göras inför fornlämningsförklaringen. För lämningar som inte är registrerade blir beskrivningen som görs vid fornlämningsförklaringen den beskrivning

som kommer att finnas i FMIS (se vidare avsnitt 2.9 *Anmälan till FMIS*). Beskrivningen ska också ligga till grund för bedömningen av lämningens kulturhistoriska värde (se avsnitt 2.7 *Bedömning av lämningens kulturhistoriska värde*).

2.5 Underrättelse till fastighetsägaren

Ett ärende om fornlämningsförklaring innebär myndighetsutövning mot en enskild person, det vill säga fastighetsägaren. Under utredningen ska länsstyrelsen därför kontakta fastighetsägaren som ska få tillfälle att yttra sig.⁶ Underrättelsen bör vara skriftlig. Länsstyrelsen kan fatta beslut om fornlämningsförklaring även om fastighetsägaren motsätter sig detta. Fastighetsägaren kan överklaga beslutet till förvaltningsdomstolen.

Inträngsersättning till fastighetsägaren betalas inte ut för att en fornlämningsförklaring beslutas, det vill säga själva fornlämningsförklaringen ger inte rätt till ersättning.

2.6 Bedömning av lämningens kulturhistoriska värde

Länsstyrelsen måste också utreda och beskriva om det finns särskilda skäl för fornlämningsförklaring med hänsyn till lämningens kulturhistoriska värde. Med särskilda skäl avses ett högt kulturhistoriskt värde. Lämningens kulturhistoriska värde bedöms utifrån dess potential som källa för att utvinna eller förmedla kunskap om lämningen och dess kulturhistoriska sammanhang.⁷ Det kulturhistoriska sammanhanget bör avgränsas funktionellt, tidsmässigt och rumsligt, det vill säga länsstyrelsen måste ange och beskriva lämningens historiska funktion och användning, den tidsperiod då lämningen tillkommit och fungerat samt det system av lämningar och strukturer i vilken lämningen ingår. I beslutet ska länsstyrelsen ange på vilket sätt och i vilken grad lämningen bedöms ha ett högt kulturhistoriskt värde.⁸

Stöd för arbetet med den kulturhistoriska värderingen finns i Riksantikvarieämbetets rapporter *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval*⁹, som beskriver ett grundläggande förhållningssätt till värderings- och urvalsfrågor, och *Kulturhistorisk värdering av fartyglämningar*¹⁰.

För många lämningar räcker det med en kort motivering av de kulturhistoriska värdena, medan andra lämningar kan kräva en utförligare utredning för att länsstyrelsen ska kunna bedöma om en lämning har högt kulturhistoriskt värde.

6. 17 § förvaltningslagen (1986:223).

7. 3 § föreskrifter om fornlämningsförklaring.

8. 6 § 4 föreskrifter om fornlämningsförklaring.

9. *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Riksantikvarieämbetet rapport 2015.

10. http://www.raa.se/app/uploads/2014/03/Rapport-version-1.0_1.pdf.

När länsstyrelsen har tydliggjort att det finns särskilda skäl, det vill säga höga kulturhistoriska värden, kan myndigheten gå vidare till att fatta beslut om fornlämningsförklaring. Exempel på sådana särskilda skäl ges i propositionen inför lagändringen. Särskilda skäl kan vara att lämningen ingår i ett betydelsefullt kulturhistoriskt sammanhang eller kan ge viktig kunskap som kompletterar skriftliga källor.¹¹ Om lämningen inte bedöms ha höga kulturhistoriska värden kan länsstyrelsen avsluta ärendet. En motivering bör då läggas som en tjänsteanteckning i akten.

I *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* finns ett exempel på fornlämningsförklaring av en fartygslämning, se vidare <http://www.raa.se/kultur-arvet/vardering-och-urval/> sid. 88 ff.

2.7 Beslut

När länsstyrelsen har färdigställt utredningen och bedömt att lämningen har ett högt kulturhistoriskt värde ska beslutet om fornlämningsförklaring formuleras. Av föreskrifterna framgår att beslutet ska innehålla¹²

1. lämningens RAÄ-nummer i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem eller en tillfällig arbetsidentitet,
2. lämningstyp och beskrivning av lämningen i enlighet med Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem,
3. antagande om lämningens tillkomsttid,
4. de särskilda skälen för fornlämningsförklaringen med angivande av på vilket sätt och i vilken grad lämningen bedöms ha ett högt kulturhistoriskt värde, samt
5. lämningens geografiska position och utbredning angiven på en karta.

Dessutom bör framgå

- länsstyrelsens diarienummer
- län, kommun, socken och fastighetsbeteckning
- beslutsmening med hänvisning till 2 kap. 1 a § kulturmiljölagen
- redogörelse för ärendet
- upplysning om att beslutet gäller omedelbart
- upplysning om skyddet av fornlämningar i enlighet med 2 kap. 6 § KML
- upplysning om hur överklagan kan göras.

Om beslutet avser fartygslämning på sjö- eller havsbotten redovisas lämningens position med koordinater och djup.

11. *Kulturmiljöns mångfald*. Regeringens proposition 2012/13:96, sid. 48.

12. 6 § föreskrifter om fornlämningsförklaring.

Beslutet ska expedieras till fastighetsägaren och kommunen med en kopia till Riksantikvarieämbetet.¹³ Beslutet ställs inte till någon mottagare. För beslut som rör fartygslämning på havsbotten utanför den så kallade 300-metersgränsen finns ingen fastighetsägare eller kommun, utan beslutet diarieförs som vanligt hos länsstyrelsen och en anmälan om ny fornlämning eller ändrad antikvarisk bedömning görs till FMIS (se vidare avsnitt 2.9 *Anmälan till FMIS*).

Fornlämningsskyddet gäller omedelbart från det att beslutet om fornlämningsförklaring har fattats. Fastighetsägaren och kommunen kan få frågan överprövad av en allmän förvaltningsdomstol, enligt 2 kap. 24 § kulturmiljölagen. Vid överklagande har lämningen fortsatt skydd som fornlämning enligt kulturmiljölagen, till dess att saken avgjorts i domstol.

Fornlämningsområde enligt 2 kap. 2 § KML behöver inte fastställas i samband med en fornlämningsförklaring.

2.8 Anmälan till FMIS

Efter länsstyrelsens beslut om fornlämningsförklaring av en eller flera lämningar måste en anmälan göras till FMIS, antingen som en anmälan av en ny fornlämning eller som en ändringsanmälan av en tidigare registrerad lämning. Anmälan görs på Riksantikvarieämbetets webb-formulär *Anmälan eller ändringsanmälan av fornlämning eller övrig kulturbistorisk lämning*¹⁴. Om fornlämningen inte är registrerad i FMIS sedan tidigare måste digitala eller analoga lägesdata levereras tillsammans med formuläret. En person som är godkänd registrerare för FMIS kan registrera fornlämningen direkt i databasen, eller ändra den antikvariska bedömningen om lämningen är registrerad sedan tidigare.

Följande uppgifter är obligatoriska vid anmälan till FMIS:

- Anmälarens namn och e-postadress.
- Geografiska uppgifter, såsom län, kommun, landskap, socken eller stad samt fastighets- eller kvartersbeteckning.
- RAÄ-nummer om lämningen är registrerad sedan tidigare i FMIS, annars tillfällig arbetsidentitet.
- Uppgifter om lägesbestämning såsom mätmetod, digitala lägesdata i shape-format och i projektionen SWEREF 99 TM *eller* analoga lägesdata som punkt, linje eller område. Analoga lägesdata levereras på en kopia av ortofoto eller Fastighetskartan med angiven skala. Kopian laddas upp i JPEG-format.

13. 6 § tredje stycket föreskrifter om fornlämningsförklaring.

14. <http://www.raa.se/hitta-information/fornsok-fmis/yrkesanvandare/rapportering-till-fmis/rapportering-via-blankett-och-rapport/>.

- Anmälningstyp (nyanmälan eller ändringsanmälan), ansvarig organisation och anmälningsdatum.
- Lämningsstyp enligt lämningstypslistan.
- Antikvarisk bedömning; här väljs *Fornlämning*.
- Lämningsens skadestatus och undersökningsstatus.
- Vad som ligger till grund för den antikvariska bedömningen under rubriken "Aktualiserad bedömning enligt"; här väljs *Fornlämningsförklaring*.
- Beskrivning av lämningen, enligt RAÄ:s praxis (exempel på beskrivningar finns i den så kallade exempelsamlingen på Forsöks hemsida¹⁵).
- Referenser.

Detaljerade anvisningar finns på Forsöks hemsida; se vidare *Anvisningar till webbformuläret. Anmälan av fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning*¹⁶.

Webb-formuläret för förenklad anmälan ska inte användas vid anmälan om fornlämningsförklaring.

15. *Handledning för inventering och dokumentation av forn- och kulturlämningar för FMIS*. Version 1.0. Del 2 Exempelsamling. Riksantikvarieämbetet 2008. http://www.raa.se/app/uploads/2012/06/varia2008_4.pdf.

16. http://www.raa.se/app/uploads/2014/11/Anvisningar-webblankett-_anm%C3%A4lning.pdf.

Denna publikation ingår i serien *Vägledning för tillämpning av KML*
som finns publicerad på webbplatsen: www.raa.se

